V. Jahrgang. März 1904. No. 3.

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter
herausgegeben von **Dr. L. Löwenstein.**

Erscheint jeden Monat in der Stärke von mindestens einem Bogen. — Alle für diese Beilage bestimmten Manuscripte und Anfragen sind an Herrn Bezirks-Rabbiner Dr. Löwenstein, Mosbach (Baden) zu richten.

Beilage zu № 35 des „Israelit“ in Mainz.

Man kann auch ausschliesslich auf diese Beilage abonnieren, indess nur ganzjährig, praenumerando à Mk. 4.—

Wormser Gemeindeordnungen.

Von **Dr. L. Löwenstein.**

(Fortsetzung.[1])

וכל א׳ מי שהוא בעל משא ומתן מחויב ליתן ת״כ[2]) במקום שבועה תיכף אחר גמר התיקון לתת מה שמגיע עליו פפעניג געלט באמונה[3]) ואחר כלות השנה ווערט מן מכל האנשי׳ ארויז נעמן ארבעה ע״פ הגורל אונ׳ מזן שבועה טאן שנהג באמונה והמסרב לישבע יתן קנס המשים טליר — ומחמת היין לא ישביעו כלל על הפפעניג געלט רק יקבל באמונה ומי שימצא ששיקר באמונתו יתן קנס על כל הין א׳ טליר.

מחמת קראשיר[4]) ראינו להזק דתקנה ישנה שנעשה בזמן הגאון הרב מהר״ר זוסמן[5]) דהיינו זאל קיין יודי סוחר או סוחרי מלבושים ער או אשתו או בני ביתו ברחוב היהודים או לפני השער קיין ערל אן פאלין אונ׳ קראשין בייא אים סחורה צו קויפין נייארט איין ערל זעלברט גין לאזן וואו ער הין וויל אבר איין בעל חנות ווען

---

[1]) Vgl. vorigen Jahrgang Nr. 12.

[2]) תקיעת כף.

[3]) Späterer Zusatz: דהיינו כל יחיד זאל תמיד משליח זיין לקלפי מיוחדת בעדו כל פפעניג געלט מה שמתחייב אחד לאחד וכל רביע שנה ווען קהל גובה איז מעות פשיטי׳ יתן להן מה שנמצא בקלפי שלו כנ״ל:

[4]) Krascher, Kreischer, Schreier, das sind Solche, die ihre Ware auf der Strasse ausrufen und die Käufer hierdurch anzulocken suchen.

[5]) Elieser Sussmann Brilin, Rabbiner in Worms und Fulda, Schwiegervater des R. Jair Chajim Bachrach; vgl. Kaufmann, J. Ch. Bachrach, S. 36; Löwenstein, Kurpfalz, S. 81.

ער שון משותפי' האט מג ער בביתו וואו דיא חנות איז איין נפש מבני ביתו אודר מהמשותפי' שלו אין זיין פתח דוקא ניט הרויז אויף דיא גס זעצין צו קראשין והמשותפי' שלו ובני ביתו דארפן אפי' על פתח ביתם ניט זיצן צו קראשן אונ' אין חנות פירין וכ"ש לפני השער כי אם באופן שיבואר להבא בקנס א' טליר למי שיעבור על הנ"ל— יום א' וכן בשאר החגאים[6]) זאל ע"פ הגורל חוזר חלילה זיין לעמיד לפני השער רק ארבעה ולא יותר אפי' ברחוב לפנים מן השער זאל קיינר מער שטין צו קראשין — ווער זיך וויל לאזן ליגן אין גורל צו קראשן הרשות בידו אימתי שירצה אין גורל צו ליגן ודוקא הוא בעצמו אבל לא יעמיד אחר במקומו — מחמת סחורה וואז רק א' לבד האט מג מן אים צו וויזן אבר וואז מער לייט האבי גלייכי סחורות זאל מן צו וויזן לבעלי החנות ע"פ הגורל דהיינו קונה בעד קונה אונ' ווען ג' או ל' ערלים ביחד געני יחשבו לקונה א' — וכן ווען לפני השער צו קומט איין מוכר דער עפיז פר קויפן וויל אונ' הנדלן על בגדים או סחורו' ליקח כנגדו זאל ג"כ זיין למי שמגיע עליו הגורל והריוח של אותו דבר שמוכר הערל יהיה לבעל החנות שני שליש' ולקראשר שליש א' — וכן ווער נון אין איין חנות איז קומן ע"פ הגורל לקנות משם סחורות ואגב זה ער עפיז אן ביט למכור יהיה שייך לבעל החנות ההו' ב' שלישי' ולקראשר חלק א', אבר איין ערל דער דא קומט לפני השער למכור איזה דבר אל מזומני' מג אין הקראשר פירן למקום שירצה — בשאר ימי השבוע זאלן דיא קראשר ניט עומד זיין בפני השער רק מי שירצה מג פון שוק קראשין כגון דלברגער הוף[7]) ולחוץ וכן מן גילדי שטערן ולחוץ גם בעקרם הינטר טיר והוץ וכן מחוץ לגשר החיצין בקנס וכו' וכו' — זאל קיינר שחדים אויז ביטן אודר געבן לערלים דז מן זיך קונים צו צעמט בעונש קנס אם לא דז איין ערל פאדרט לבעל החנות דז ער אים עפיז שענקען זאל מותר מפני דרכי שלו' ומכ"ש דז מן ניט זאל געבן לסרסרות מותרות אלז פפעניג געלט מיט ברענגט ולא שום ערמה גברויכט ווערדן דז ער וועלט מהנה זיין לסרסור ממקום אחר כדי לקרב אותו בקנס — וכן אותן ד' קראשר הנ"ל זאלן מקבל עליהם בחרם זיין על הנהגה הנ"ל לנהוג באמונה בלי רמאות ועולה כלל ובאם יעבור א' מהנ"ל יהיה נאמן אפי' ערל ופסול עדות אונ' אותו אדם גר איוז גשפט ווערדן מן הקראשין — וכו' וכו' —

מחמת מעריכים — בחירת בעלי מעריכים וכו' — באם א' איין מעריך ווערט אודר זונשט איזה התמנות או גדולה בקומט ואותו אדם האט איזה נגיעה תוך הפרנסי' מחמת קורבה אם הוא רק נגיעה א' קאן ער זוכה זיין ע"פ רוב דעית כמי שאין לו נגיעה כלל ווען אבר אותו אדם שני נגיעות אצל קהל קאן ער ניט זוכה זיין בהתמנות אם לא ער האט א' מותרות מן הרוב דהיינו שני מכריעי' וה"ה ווען ער ג' נגיעות האט ובפרנסי' סגי לי' בשנים מכריעי' דהיינו א' יותר מן הרוב — סי' מ"ה בעת בחירת וכו' אויף צו שטין והשאר נמחק — וכו' עד סימן מ"ט — סי' מ"ט הרוצה וכו' תוך שלשים יום אחר שנגמר וכו' וכו' — סי' נ"ו כלי בית וכו' כל יחיד הבי בעד מאה זהו' דרף קיין עולים דר פון געבן אונ' דער יותר אלז מאה טליר אין ערך איז מג עוד לכל מאה מאה הבי עשרים טליר מכלי הבית הנ"ל וא"צ ליתן עולים מהם אכן מה שיש לו מותרות על מאה זהו' למאה הראשונה וכן מה שיש לו מותרות מכלי בית הנ"ל על שאר המאות יותר מעשרים טליר לכל מאה מהויב ליתן וכו' וכו' — קודם פרשת זכור תי"ז זאל מן בורר מעריכי' זיין לעשות ערך חדש ולא יעבור בקנס על פרנס החדש שני דוקוטי להקדש בלי מחילה וכן חל קנס הנ"ל על כל פרנס שיעכב בדבר זה והערך יהא נעשה על שלש שנים — ועכ"פ זאל איטליכער ערך איין שנה גוט זיין וכו' — כל הנושא בעול אפי' עני שבעניי' זאל מוזן ערך טראגן ע"ה טליר — מיד אחר גמר הערך ביום שלאחריו מחויב הפ"ה וכו'. —

---

6) Christliche Feiertage.
7) Dalberger Hof.

מחמת אורחים (מן ס"ד עד ס"ח הכל כמקדם) מן זאל אויז רופן בבית הכנסת דז מן זאל קיינם איין ווערפן דער דא אום גיט אונ' קיין צעטל האט מן פרנס החודש וגבאי כדי שלא לבייש את מי שאין לו ליתן. —

מחמת פרנסים (מן ס"ט עד גמירא כמקדם) איין יחיד דער תביעה האט על קהל וירצה להוציא ממון מהם אין הקהל מחויב להשיב על טענתו עד ער תחילה מציע דבריו איז לפני הפרנסי' ואז זאלן הפרנסי' פר וייזן לפני האב"ד ובני ישיבה לראות אם יש ממש בתביעתו ובאם דר קענט ווערט ווערן שיש ממש בטענתו אזי יגשו לדון על הדבר לפני ב"ד שיבררו ביניהם על הוצאות מי שיצא חייב בדין וזה התיקון אינו חל על דבר העבר הנגמר כבר בפני הקהל —

מחמת חיתונים (הכל כמקדם עד צ"ד ושם צ"ל) אונ' מוז דוקא דעת כולם זיין חוץ משנים אבר ווען שלשה בריבלך לאי זיין, דרף מן התקנה ניט משנה זיין וכו' — מחמת יתומים עניים דיא זיך בכאן קהלתינו ווען בזעצן וכו' — איינר דער פה קהלתינו וויל ברכה גיבן אונ' האט קיין עירנות וכו' — באם איינר אנדרשט וואו ברכה טוט אונ' וויל זיך אהער ציהן לדור פה עם אשתו מחויב פרנס של אותו החודש שבא בו אותו פלוני לכאן עם הפרנס החודש שלאחריו אוועק צו שפין לאותו פלוני מן הקהילה אונ' צו ביטן לאותו ב"ב דער אותו א"ש בבית הלט דז ער אים כלל קיין דירה גיבט בקנס עשרה טליר להקדש אונ' אים איבר שלשים יום ניט הלטן אין בית אבל אם הוא בזמן החורף קאן מאן אין ניט אוועק טרייבן עד אחר פסח בשביל רחמנות וגמילות חסד ואין כח אפי' לכל הפרנסי' דז זיא אותו פלוני ווען בכאן לאזן לענגר דר זיין ובאם יתכשלו אותן שני פרנסי' החדשים מחויבי' ליתן ג"כ כל א' קנס להקדש עשרה טליר ובאם זיא אין ניט קענטן אוועק ברענגן זאלן זיא עכ"פ לאותו פלוני אויז רופן וכו' — איין קויף געלט זאל זיין ט"ז זהו' כמקדם (מעשר כמקדם מרק גרובי געלט[8]) זאל מן געבן אז וויא פר צייטן דהיינו אחר שמנכין לו המעשר זאל מן עוד מנכה זיין שליש מאותו הנדן שמביא מחוץ אונ' מהמותר זאל ער געבן ח"י פ"ץ מכל מאה זהו' — אבטראגגעלט כמקדם בין אותו בעל הבית דער עיקר איז אודר ער גיבט א' מבניו חוץ לקהלה כמו שכתוב שם[9]) וכו' — ווען איין חתן ציהט דורך קהלתינו מחויב ליתן שץ געלט לדבחורים מכל מאה טליר שנותנים לו לנדן רביע זהוב עד ג' מאות טליר ומשם ואילך מכל מאה טליר חצי ק"ש ולכל היותר לא יקבלו משום חתן יותר מן דוקוטי. ווען איינר איין חתן ווערט בקהלה יתן שץ געלט כנ"ל זולת מי שהוא בחור ולומד בקהלה פטור מליתן שץ געלט ובין מי שהוא נושא בתולה או אלמנה וגרושה יתן שץ געלט אבל אלמן פטור מזה.

מחמת אכילה ושתיה — דיא קצבים זאלן כלל ניט דרפן שותפות הבין בקנס עשרה טליר על כל פעם שיעברו רק שנים ישתתפו לצד א' ושלשה לצד השני אבר זאל כלל קיין ערמה ותחבולה גברויכט ווערדן להשתתף חמשתן יחד רק בקניית הבהמות מן הכפריי' מותר לחמשתן לקנות ביחד אבל תיכף בבואם הנה מחויבי' לחלק הבהמות מחיים ולא לעשות שהייה כלל בקנס הנ"ל (גם זאל קיינר מצד א' ממתין זיין על צד השני מיט דער שחיטה ומיד אז הפ"ה אדר הרב אן פיט לקצב שישחוט מחויב לעשות בקנס שני דוקוטי על כל פעם[10]) — ווען מן בשר מוכר איז מוז עז גשעצט ווערדן וייל דיא זייטן נוך גנץ זיין ע"פ שנים ממוני' מן הקהל אונ' דיא קצבים זאלן ניט דר בייא שטין ווען מן עז שצט אונ' וויא עז גשצט ווערט איז מן מחויב צו געבן אונ' דרף ניקש דר ווידר רידן אונ' ניט מפלפל זיין עם הממוני' ומכ"ש קיינם קיין ולזול אודר

---

[8]) Markgrafengeld.

[9]) Das Eingeklammerte wurde etwas später an den Rand hinzugefügt.

[10]) Das Eingeklammerte ist späterer Zusatz.

קינתור (so!) צו געבן בקנס א' טליר[11] — זאל קיין ערמה גברויכט ווערדן וועז מן
דז בשר גשעצט האט להחליף הרע בטוב וכיוצא בזה לעשות שקר באיזה ענין בעונש
קנס — כל (חצי[12] שנה זו זאל קיין בשר וועלבלר[13] גשעצט ווערדן אלז י' פשיטי'
אם לא עז ווער נר שופל פלייש מג מן עז שעצן אום ט' פשיטין גם זאל ניט יוקרר
גשעצט ווערדן אלז י"ג פשיטי' אפי' המובחר מאד ואחר (חצי) שנה שטיט עז ווידר צו
אונז בעלי תקנות דז מן זאל מהדש זעצן קצבה ושיעור וויא דז בשר זאל גשעצט
ווערדען הרע והטוב. —

(Fortsetzung folgt.)

Ein patriotischer Hymnus.

Von Rabbiner **Dr. Schweizer** in Weikersheim.

Wie die Juden zu allen Zeiten von liebevoller Treue zum angestammten Herrscherhause durchdrungen waren, das bezeugt gewiss auch der patriotische Lobgesang, der im Jahre 1801 zu Ehren des in Mergentheim anwesenden Hoch- und Deutschmeisters Erzherzog Anton Viktor in der dortigen Synagoge von der israelitischen Gemeinde vorgetragen wurde. Dieser Hymnus, der nur noch in wenigen Exemplaren vorhanden sein dürfte, ist auf einem grossen Bogen abgedruckt, der auf der ersten Seite die Aufschrift trägt:

שיר ידידות

קרן אור פני מלך פה עירנו
ה"ה חסיד ורחמן
נזע גבוה
ורוח נמוכה
ערץ הערצאג
אנטאן פיקטאר
יר"ה
והעיר צהלה ושמחה

אז רנו השירה הזאת
מערגענטהיים
בבית הכנסת בגילה ורינה

Unter der Aufschrift befindet sich auch noch der Name des Verfassers mit folgenden Worten angegeben:

---

[11]) Spätere Randbemerkung: אנחנו בעלי [תקנות] הבי בורר גוועזן שעץ לייט לבשר על שנה ה"ה כמר איצק קירכום וכמר איצק ורנקבורט ובקנס גדול קיינר זיך משמיט זאל זיין מהתמנות זה גם זאל איז נכנס זיין באם א' משעציר הנ"ל אינו בביתו דהיינו כל חודש זאל א' מבעלי תקנית איין נכנס זיין ויצא ע"פ הגורל שיהיה ר"ל עסי בחודש אדר ור' אנשיל בניסן ואיצק בלין באייר ור' מרדכי בסיון וכמר וואלף בתמוז ור' מאיר בחודש אב והחזר חלילה ואהר השנה זאלן הפרנסי' מחדש זיין פלייש שעציר —

[12]) חצי ist späterer Zusatz.

[13]) wölfler = wohlfeiler.

ושם בעל השיר נקוב סוף חרוזה אחרונה
ה"ה הרב הגאון מוהר"ר
שלמה הכהן
נר"ו אב"ד המדינה
ומעשה ידינו יכוננו עלינו
לדבר נגד מלכים ויערב רנתינו
אמן

Leider fehlt bei dieser Augabe die Jahreszahl, auch am Schlusse des Liedes, wo der Name des Verfassers שלמה בן משלם הכהן als Akrostichon zu lesen ist, fehlt die Bemerkung der Jahreszahl. Nach den Mitteilungen des Altertumsvereins in Mergentheim steht es jedoch fest, dass am 14. Juni 1801 dieses Lied gesungen wurde. An diesem Tage war in Mergentheim zu Ehren des anwesenden Landoberhauptes, des Hoch- und Deutschmeisters Erzherzog Anton Viktor, grosse Feier. Abends 7½ wurde in der Synagoge der von Oberrabbiner Salomon Kohn eigens zu dieser Feier verfasste Lobgesang vorgetragen. Dieser Lobgesang, der aus 11 Strophen besteht, wurde wohl in der Weise vorgetragen, dass der Vorsänger allein immer 6 Verse von jeder Strophe gesungen, der 7. Vers jedoch die ganze Gemeinde im Chor angestimmt haben wird. Diese 11 Strophen, die in regelmäsigem Versmass und Reim kunstvoll aufgebaut sind, lauten nach dem vorliegenden Original folgendermassen:

(א)

שירו ליי מרום שבתו
על כל הארץ ממשלתו
מלך .מיני עד ימלוך לנצח
מושב מלכים לכסא מלוך ימלוכו
גדולה וכבוד הנחילם בו יתמוכו
בו יעשו חיל בו ירימו מצח
(זמרו כבוד שמו שימו כבוד תהלתו)

(ב)

הן היום נספר הודו
כי גבר עלינו חסדו
הראנו כבוד הדרת נסיכנו
צהלי ורוני יושבת ט"ה*) עמנו אל
מה נעים מלך בתוכך בן טבאל
ערץ הערצאג אנטאן פיקטאר אדונינו
(זמרו וכו')

---

*) Soll wohl heissen מערגענטהיים letzter Buchstabe von מערגענט und erster von היים. (Diese Bemerkung ist irrtümlich; ט"ה bedeutet Teutschherren; vgl. meine Kurpfalz S. 241 n. 1. Löwenstein.)

(ג)

מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד
— (קארל ואנטאן יר"ה*) —
שני מאורות הגדולים להם המשל ופחד
אם קארל הגדול לא חפץ מלוכה
רוחב לב נבון אין חקר
אמנם ראו גודל אהבתו מה יקר
עלינו שאל מאדוני ארץ לובש עז כמוהו יעשה מלוכה
(ערץ הערצאג אנטאן פיקטאר יר"ה)

(ד)

לב חכם ישכיל פיהו ולעמתו ברוך יאמרו
נא ד' יחי המלך אנטאן שרי המדינה ענו ואמרו
ידך יכון עמו אף זרועך יאמצנו
ד' בעוך ישמח מלך
טוב צדקו לפניו ילך
אז ימלא שחוק פינו ורינה לשונינו
(זמרו וכו')

(ה)

עת דברי המבשרים מלכך יבא לך שמענו
שמחת לב גיל נפש נראו פנינו
רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך
חטר ממלכה לך יאתה מלוכה
חכינו קוינו לך בתוחלת ממושכה
מתי נראה פניו לאורו ניסע ונלך
(זמרו וכו')

(ו)

מה נכבד זה היום כאשר דמינו כן ראינו
ששון וגם שמחה מעטה גיל עטנו
הוא איש יקר רוח ידיד אוהב בעיני כל רואהו
לבנו ובשרנו צמאו אליך
מה יקרו חסדיו טובים דודיך
כאב אל בן רצון כצינה טעטרהו
(זמרו וכו')

(ז)

עץ על פלגי מים שתולו
מריח מים יפריח יבולו
עלהו לא יבול פריו יתן בעתו
כן לב מלך פלגי מים נטוע על מבועי החכמה
מריח שמניו טובים ופרוץ ימה וקדמה
יגדילו ויפריחו תנובת פרי צדקתו
(זמרו וכו')

---

*) Erzherzog Karl, Bruder des Kaisers Franz I., war Koadjutor des Hochmeisters Erzherzog Maximilian Franz, und nach dessen Tode sein

(ח)

מה אשיב לד׳ עלינו כל תגמולוהו
אחת לריבוא אין להשיבהו
נסכת מלכי איש חמודות
הוא ינחינו במעגלי יושר
בו מצאנו השגנו אושר
לכן נשיר בשיר ידידות
(זמרו וכו׳)

(ט)

הלך פני אל בואו שעריו בתפילה
מספר ימי מלכינו ימלא
ישמח ויגיל בישועתך
נא יתנשא עלי ארץ ממשלתו
יופיע מלכותי כצאת השמש בגבורתו
אז נשירה ונזמרה כל היום תהלתך
(זמרו וכו׳)

(י)

נחנו עבדים ששים במלכנו
נוה שאנן ושלום בא־מינותינו
נבואה ונשתחוה נשירה לד׳ כי גמל עלי
אנא ד׳ שבענו חסדך ונשמחה בכל ימינו
כל כלי יוצר לא יצלח עלינו
יבים קמינו אויב וצר לא יבוא אלי
(זמרו וכו׳)

(י"א)

נא ד׳ הטיבה ברצונך עתירתנו
אף כי לעו האזינה אמרינו
שמחות וחיים תוסיף: הסדך לעולם יהיה לזכרון
שפע רוב משמים הורד בימינו
נא ממרום שמע למלאות משאלותינו
הז כל היום נרון
(זה היום עשה ד׳ נגילה ונשמחה בו)

Aus den Anfängen der Entwicklung einer jüd. Landgemeinde.

(Ergänzende Nachträge zur Geschichte der „Juden in Memmelsdorf“.)

Von **Leopold Anfänger**, Lehrer in Memmelsdorf.

Just an demselben Tage, an dem in diesen Blättern meine kleine Arbeit über „Juden in Memmelsdorf“ veröffentlicht

Nachfolger. Aber er konnte wegen seiner Dienstverhältnisse gar nicht nach Mergentheim kommen, er liess sich einen Koadjutor in der Person seines Bruders, des Erzherzogs Anton Viktor, beigeben und teilte dem Landkomthur von Franken mit, dass er die Regierung des deutschen Ordens und die hoch- und deutschmeisterische Würde seinem Bruder Anton übergebe.

wurde, ist es mir gelungen, authentische Belege zu finden über die Uranfänge der hiesigen jüdischen Gemeinde und ich halte dieselben für interessant genug, um einen kleinen Nachtrag zu genanntem Artikel, dessen Angaben ja immerhin nicht sehr weit zurückreichen, zu rechtfertigen. Es sind in der Hauptsache die alten Dorf- oder Gemeinderechnungen. die mir schätzbares Material boten und die bis 1634, also bis in den 30jährigen Krieg zurückdatieren. In der Rechnung vom Jahre 1652/53 finden wir zum ersten Male Juden erwähnt und zwar heisst es: „1 fl. fränkisch von Judt Mejer genandt, Einzug. 1 fl. von Judt Hirsch genandt Einzug.“ Diese 2 ersten hier aufgenommenen Juden mussten also in die Gemeindekasse 1 fl. fränkisch jeder Einzugsgeld bezahlen, während damals nach derselben Dorfrechnung die heiratenden Christen nur 2 Pfd. 3 Pfg., etwa 19 Kreuzer, das Pfd. Heller zu 9 Kr. gerechnet als Einzugsgeld zu zahlen hatten. Derselbe „Judt Mejer“ musste nach der Dorfrechnung von 1655/56 auch 4 Pfd. 6 Pfg., das ist 1/2 fl. fränkisch zahlen: „wegen, so er auch in der gemeyn den Brun wi ein anderer Nachhar zu gebrauchen.“ — Nach derselben Rechnung musste gleichfalls 4 Pfd. 6 Pfg. „vom jungen Judt Nathan seiner Hausfrau Einzug“ gezahlt werden. Wie die Dorfrechnung vom Jahre 1656/57 waren die Juden durch diese Zahlung von 1/2 fl. Brunnengeld von der Leistung aller „Hand- Spann- und Gemeindefrohnden“ befreit. In der Rechnung des nächsten Jahres 1658/59 kommt wieder ein Einzugsgeld vor vom „Judt Löw genandt und seiner Hausfraw“. Möglicherweise ist dieser „Löw“ der in der Fussnote auf S. 2 dieses Jahrgangs erwähnte „Rabbi Löb Luzker“, dessen übrigens auch später in hiesigen Rechnungen noch Erwähnung geschieht. Von 1652 bis 1659 fand also ein Zuzug von 4 Familien statt, die aber nicht mehr alle hier oder am Leben gewesen zu sein schienen. Die Zahl der hiesigen Judenfamilien scheint 2 nicht überstiegen zu haben, denn in der Dorfrechnung von 1665/66 werden die Namen aller damals zur Gemeindeumlage beitragspflichtigen hiesigen Einwohner oder Familienhäupter aufgezählt und nur 2 Juden „Jakob“ und „Löw“ genannt. Desgleichen werden in der Dorfrechnung von 1676/77 unter den Hausbesitzern, welche Einquartierung zu halten hatten, blos 2 Juden genannt, wieder jener Löw und ein gewisser „Judt Jossel“. In der Dorfrechnung von 1678/79 finden wir wieder einen Posten von 10 Groschen 6 Pfg. Einzugsgeld von „Perlä (Bär?) Judt“, welcher von Merzbach hierher gezogen ist, ein Beweis, dass auch in Merzbach (2 km von Memmelsdorf) damals schon Juden wohnten. Nun scheint sich die jüdische Einwohnerschaft rascher vermehrt zu haben, denn die Rechnung von 1681/82/83 zählt 5 „Schutzjuden“ des

Herrn Sylvester v. Buttler auf, von denen jeder jährlich $1/2$ fl. fränkisch für Brunnenbenutzung zur Gemeindekasse zahlen musste, und ausser diesen 5 noch der „Judt Löw“, der bis dahin allein diese Abgabe gezahlt hatte. Einen Beleg hiefür liefert auch das von einem Pfarrer Johann Hess im Jahre 1680 angelegte II. Kirchenbuch, welcher darin die damaligen hiesigen 57 christlichen und 5 jüdischen Häuser aufzählt (II. Kirchenbuch Seite 12). Dagegen spricht der genannte Geistliche auf Seite 247 desselben Buches bereits von „44 Seelen Judten ohne die Kinder“, also blos Erwachsene junge Leute über 14 Jahren, so dass für das Jahr 1684, von dem die Notiz gilt, etwa 10 jüdische Familien in Memmelsdorf gelebt haben dürften. Die Dorfrechnung von 1687/88 bestätigt diese Annahme, indem sie „9 Familien Schutzjuden des Herrn von Buttler“ aufzählt, welche in der Hempelsgasse (heute Judengasse) wohnten, wieder mit der Bemerkung „auzser dem Judt Löw“; für diese musste 4 fl. 10 Gr. 6 Pfg. Brunnengeld von ihrem „Schutzherrn“ an die Gemeinde gezahlt werden, während natürlich die Juden jenem „dafür starke Erbzinsen“ entrichten mussten. Nach der Dorfrechnung vom Jahre 1693/94 zahlte die „Frau von Marschalk“, Tochter und Erbin des Herrn Sylvester von Buttler, 3 fl. fränkisch „wegen derer vnter sich habenden 6 Judten färtiges Brunnengeld“; ausserdem wird wieder besonders nur noch „der alte Judt Löw“ erwähnt. 7 Jahre später, in der Dorfrechnung v. J. 1700, sind schon 12 hiesige Juden aufgeführt, welche ihr Brunnengeld zahlen mussten.

Seit 1702 finden wir in jeder Dorfrechnung eine Abgabe $1/2$ fl. fränkisch, welche die „gesambte Judtenheit“ zu zahlen hatte für die Erlaubnis, am Ende jeder hiesigen Gasse ihre „Gesetzesschranken“, über welche hinaus sie am Sabbat nichts tragen dürfen, errichten und auf den Gemeindeweg setzen zu dürfen. (Über das Fallen dieser Schranken s. „Die Juden in Memmelsdorf). In der Dorfrechnung vom Jahre 1711 sind 11 Judenhäuser angegeben, darunter 3 leer waren; aber schon 1713 finden wir „13 eheliche 4 Wittwenhaushalte der Judten“ hier wohnhaft.

Verschiedene Bemerkungen in diversen Dorfrechnungen, sowie Aufzeichnungen tatsächlicher Vorkommnisse, die sich in alten Pfarr- und Kirchenbüchern finden, veranlassen mich, an meiner Annahme, dass der Judenhass hier niemals eine Stätte hatte, doch zweifelhaft zu werden. Ein Kirchenbuch aus dem Jahre 1834 schreibt wörtlich: „Als ein Zeichen von Judenhass und sonstiger Intoleranz mag bemerkt werden, mit welchem Ausdruck der tiefsten Verachtung der Tod zweier hiesiger Juden in der Dorfrechnung vom Jahre 1714 erwähnt ist; dort heisst es folio 9, Seite 2 unter der Ausgabe auf

Nachlass: 10 Gr. 6 Pfg. Abraham Judt und Pulstker Judt, sind beyde crepiert"; der geschmackvolle Ausdruck findet sich übrigens wieder in der Rechnung von 1715 bez. der Einnahmen an Brunnengeldern, wo es heisst: „Pulvers Judenwitib ist crepiert".—

In der Dorfrechnung von 1721 sind schon 21 Judenfamilien hier aufgeführt, davon 5 im Judenhof und die übrigen „auf der Gemeynde" wohnten. Dieser Judenhof ist eben der in meiner ersten Arbeit beregte Buttlar'sche Schlossgarten, der von 1746 an den Namen „Freyheit" führt, weil die dort wohnenden Juden gegen jährliche Abgabe von 1/2 fl. fränkisch per Familie von allen Gemeinde-Brunnen- und Brückenfronten befreit waren. (S. die Bemerkungen über „Freiheitshäuser in jener Arbeit", Nr. 1.) Auch über den dort beregten Widerwillen der Christen in Memmelsdorf gegen den Bau der Synagoge finden sich nähere Angaben: „dass immer des Nachts (wahrscheinlich von jungen Burschen) wieder eingerissen wurden sey, was am Tage aufgebaut wurde, dass endlich ein Domherr aus Würzburg (vielleicht ein Herr aus Greifenklau) hierher gekommen und eine beruhigende Rede an die hiesigen, christlichen versammelten Einwohner auf dem Bauplatz der Synagoge gehalten habe, worauf die christlichen Ortseinwohner den Bau ruhig hätten vollenden lassen.

In der Dorfrechnung von 1734/35 war die Zahl der Juden schon „11 Judenhaushalten im Judenhof und 16 Haushalten in der Gemeinde wohnende" — zusammen also 27 Familien, die sich jedoch in den folgenden Rechnungen zuweilen wieder auf 20 vermindern, i. J. 1766/67 aber bereits mit Einschluss von 6 Judenwitwen auf 37 Familien vermehrt hatten.

Daher klagte denn auch ein Pfarrer Nachtrab dahier i. J. 1764 in einem Memoriale an den Fürstbischof von Würzburg über die Zunahme der hiesigen Juden, die aber bei ihrem Schutzherrn, dem Herrn von Greifenklau auf Gereuth, Schutz fanden, dem sie aber auch jährlich hohe Familienschutzgelder und Erbzinsen zahlten, manche Judenfamilie über 6 fl. jährlich. Ebenso erhoben die Herren von Rotenhan zu Merzbach und von Lichtenstein zu Lahm hohe Schutzgelder von ihren Lehnholden unter den hiesigen Juden.

Sehr interessant sind die, von 1753/54 an fast in allen Rechnungen vorkommenden „Strafgelder", welche von Juden erhoben wurden wegen „Entheiligung" der Sonntage und christlichen Feiertage. So wurde in angeführtem Jahre „Reb Meyer Judt um 1 fl. fränkisch gestraft, weil seine Frau etliche mahl am Feyer-Tag Garn gewaschen und Holtz über die gass getragen", ferner „Sender Jud um 10 Groschen 6 Pfg. fränkisch gestraft, weil seyne Frau am Sonntag unter der Kirche Tünnung in ihren Hof getragen". — In der Dorfrechnung 1765/66 heisst

es u. a.: „7 Batzen $8^{1}/_{2}$ Pfg. (d. i $^{1}/_{2}$ fl. fränkisch Strafe des Jud Abraham Meiers Frau die am Sonntag mit dem Wollen-Spinnrad vor der Thür gesessen.“ — Desgleichen zahlte nach der Dorfrechnung von 1767/68 Joseph Meier Jud 7 Batzen $8^{1}/_{2}$ Pfg. für Straf, dessen Frau am St. Michaelistag unter der Vormittags-Kirche gebacken. — In der Dorfrechnung 1778/79 zahlte Strafe „1 fl. Sender Frohm Jud, welcher am 1 hl. Christfeyertag unter dem Gottesdienste Ochsen wegtreiben lassen.“ — In der Dorfrechnung von 1780/81 zahlte Strafe „7 Batzen $8^{1}/_{2}$ Pfg. Hirsch Moses Frau, welche am Sonntag unter dem Gottesdienste auf dem Feld Scheuerkraut geraufet“— u. s. f. in bunter Abwechslung.

Einen Widerspruch bez. der Zahl der hiessigen Juden ergibt eine vom Amt Sesslach 1793 ausgearbeitete Pfarrfassion, welche bez. der Leistungen zum Pfarreinkommen 30 jüdische Haushalte „lauter adelige Schutzjuden“ aufführt und die gleichzeitige Dorfrechnung, welche 40 jüdische Familien mit ihren gemeindlichen Leistungen namentlich aufzählt. Jedenfalls ist letztere Angabe die richtige, da auch ein Pfarrer Förtsch in einer Pfarrbeschreibung vom Jahre 1804 die Zahl der Juden in Memmelsdorf mit 40 Familien, bezw. Haushalten angibt. In der Dorfrechnung von 1810/11 sind schon 46 hier wohnende Judenfamilien mit Namen aufgezählt und die Seelentabelle von 1810 rechnet mit 227 jüdischen Seelen, darunter 45 Männer. Genannte Tabelle bemerkt hiezu: „Doch war kein einziger Handwerker unter ihnen, sondern es waren lauter Viehhändler, Warenhändler (nämlich Hausierer) und Schmusser; auch hatten sie damals noch keine bleibenden und forterbenden Familiennamen, sondern lauter Judennamen, welche nicht auf Söhne und Töchter vererbten“. — Im Jahre 1817 nahmen die hiessigen Juden unter Leitung ihrer Local-Polizeibehörde, des Patrimonialrichters Vill zu Gereuth auf Befehl der Kgl. Bayrischen Staats-Regierung eigne, forterbende Geschlechts- oder Familiennamen an.

Seit 1818/19 zahlten die Juden in Memmelsdorf kein Brunnen-, Frohn- und Botengeld mehr ($^{1}/_{2}$ fl. à Person) an die Gemeinde, sondern mussten seit dieser Zeit gleich den Christen alle Gemeindefrohnden und Botengänge persönlich leisten.

Die Pfarrbeschreibung von 1834 enthält noch folgende Mittheilungen über die Entwicklung der jüdischen Gemeinde Memmelsdorf: Im Vergleiche gegen die Christenhäuser haben sich die hiesigen Judenhäuser überaus schnell vermehrt. Denn im Jahre 1680 führt Pfarrer Johann Hess auf Seite 12 des 2. Kirchenbuches 5 Judenhäuser neben 57 Christenhäusern dahier auf, also den 12. Theil Judenhäuser; — im Jahre 1724, nachdem die hiesige Kirche neugebaut und die Kirchenstühle

auf die Christenhäuser verteilt wurden, standen hier 76 Christenhäuser neben 16 Judenhänsern. also neben $^{2}/_{11}$ Teilen Judenhäusern. Jetzt, im Januar 1834, befinden sich hier 31 Judenhäuser neben 94 Christenhäuser, also der 4. Theil Häuser im Besitze der Juden.

Und da die vielen Juden dahier seit 4 Jahren durch den verbotenen Schmuggelhandel (mit Einschwärzung oder heimlicher Einbringung unverzollter ausländischer Schnitt- und Colonialwaren) andere durch den sehr einträglichen Viehhandel viel Geld verdient haben, so kaufen sie hier jedes Christenhaus, wo nur eins zu kaufen ist, um auf den Grund eines Hausbesitzes leichter die Ansässigmachung für ihre Söhne erwerben zu können.

Im Jahre 1826 waren hier 198 Seelen Juden in 38 Familien. Die gesetzliche Matrikelzahl der hiesigen Juden ist aber 34; der That und Wahrheit nach leben jedoch jetzt (1834) dahier 42 jüdische Familien, darunter 9 Handwerker, 1 jüdischer Bauer, 1 Vorsänger und zugleich Schächter, 1 Bote, 1 Judenlehrer, 12 Viehhändler und Viehschmusser, 10 Warenhändler und 7 Familien von Witwen und ledigen Weiberleuten; zusammen sind jetzt im Jahre 1834 dahier 167 Seelen Juden; sie haben sich also seit dem Jahre 1810 um 60 Seelen vermindert, teils durch Auswanderungen von Juden-Söhnen nach Nord-Amerika, teils durch häufige Todesfälle.*)

Jüdische Grabsteine.

(Fortsetzung.)

Nr. 3643 vgl. FR. IV, 22.
Nr. 3647. Der 7. Elul war Donnerstag.
Nr. 3651. Der 2. Cheschwan war Dienstag.
Nr. 3654 vgl. Mtsch. ibid.; der 14. Kislew war Dienstag.
Nr. 3655. Der 17. Kislew war Freitag.
Nr. 3657. Der 25. Kislew war Sabbat.
Nr. 5658. Der 15. Tebet war Freitag.
Nr. 3660 l. בו st. בן.
Nr. 3665. Der 19. Adar II war Sonntag.
Nr. 3669. Datum stimmt.
Nr. 3671 vgl. ZHB IV. 41.
Nr. 3676 vgl. FR IV, 35.
Nr. 3678. Der 26. Elul war Dienstag.

*) Zu meiner „Geschichte der Juden in Memmelsdorf“ ergänze, bezw. berichtige ich nachträglich: 1. Rabbiner Gunzenhäuser ז"ל amtierte in Binswangen. 2. Ein Sohn des verlebten Rabbiners Lebrecht-Bingen ז"ל ist der bekannte Stadtrat, Handelskammerpräsident etc., Simon Lebrecht in München.

Nr. 3682 vgl. Geiger, Ztsch. f. Gesch. d. J. in D. 1892 S. 74 n. 4.
Nr. 3683 vielleicht רסולזום (Rüsselsheim) zu lesen.
Nr. 3688/92 fallen ins Jahr 1781.
Nr. 3691. Der 15. Tebet war Freitag.
Nr. 3692. Der 25. Tebet war Montag.
Nr. 3694. Der 28. Schebat war Freitag.
Nr. 3695. Der 1. Adar war Montag.
Nr. 3698. Der 15. Nissan war Dienstag,
Nr. 3708 st. הפורסי ist wohl המפורסם zu lesen; der 21. Siwan war Donnerstag.
Nr. 3718 st. כ"ה אלול ist wohl כ"ח zu lesen.
Nr. 3721. Der 9. Tischri war Freitag.
Nr. 3722. Der 8. Tischri war Donnerstag.
Nr. 3725. Der 13. Tischri war Dienstag.
Nr. 3731. Der 23. Cheschwan war Sonntag.
Nr. 3734. Der 8. Kislew war Sonntag.
Nr. 3735. Der 24. Kislew war Dienstag; bei richtiger Schreibung ergeben die grossen Buchstaben den Namen רבי יוקל שוואלבך.
Nr. 3740/41 fallen ins Jahr 1782.
Nr. 3740. Der 16. Tebet war Mittwoch.
Nr. 3741 st. כ"ח ist wohl כ"ז zu lesen.
Nr. 3743 fällt ins Jahr 1782.
Nr. 3745 st. משפייאר l. משה שפייאר.
Nr. 3746. Der 7. Adar war Donnerstag.
Nr. 3747. Der 22. Nissan war Sabbat.
Nr. 3752 st. כ"ח אייר dürfte כ"ה zu lesen sein.
Nr. 3756. Der 9. Siwan war Mittwoch.
Nr. 3759. Der 15. Siwan war Dienstag.
Nr. 3762. Der 25. Siwan war Freitag.
Nr. 3765. Der 23. Tamus war Freitag.
Nr. 3766. Der 5. Aw war Dienstag.
Nr. 3767 vgl. Geiger, Ztsch. f. j. Gesch., IV, 94.
Nr. 3769 vgl. Statuten der ח"ק S. 43.
Nr. 3774 st. רוספף l. ראפף; vgl. Nr. 3367.
Nr. 3775. Der 11. Tischri war Donnerstag.
Nr. 3782 st. ליום ד' l. ליום ג'; vgt. Mtsch. ibid.
Nr. 3786. Der 6. Adar II war Montag.
Nr. 3788 vgl. Statuten S. 41.
Nr. 3789. Der 24. Adar II war Freitag.
Nr. 3791. Der 7. Nissan war Mittwoch.
Nr. 3794. Der 24. Jjar war Sabbat.
Nr. 3797. Der 8. Tamus war Dienstag.
Nr. 3800 st. ט"ו ist wohl ט"ז zu lesen.
Nr. 3801. Der 28. Aw war Dienstag.
Nr. 3802. Der 1. Elul war Freitag.

Nr. 3803. Der 7. Elul war Donnerstag.
Nr. 3807 fällt ins Jahr 1782.
Nr. 3812. Bei richtiger Punktierung der Worte מר יום וכו' ergibt sich wieder der Name מרים בת כהר"ר הירץ שייר.
Nr. 3814 st. פרענו l. פרענזדורף.
Nr. 3816 fehlt in Mtsch. ibid.; der 22. Kislew war Mittwoch.
Nr. 3817 vgl. Kaufmann, Samson Wertheimer, S. 79; Kaufmann-Gedenkbuch S. 548 n. 5.

(Fortsetzung folgt.)

Document über den Ankauf eines jüd. Friedhofs in Burgdorf (Prov. Hannover) aus dem Jahre 1765.

Von **Dr. Lewinsky.**

Die in der Kreisstadt Burgdorf (Regierungsbez. Lüneburg) wohnhaften Juden erwarben, vormutlich im 18. Jahrhundert, einen Begräbnisplatz, der 1765 durch Ankauf eines angrenzenden Terrains erweitert wurde. Am 14. Januar jenes Jahres wurde zwischen dem Rate der Stadt und den daselbst ansässigen Juden Magnus Levi, Israel Jacob, Leiffmann Meyer, Samuel Behrens, Calmen Moses und Jacob Israel ein Contrakt ausgefertigt, nach welchem. behufs Vergrösserung des Gottesackers, ein 70 Fuss langes und 40 Fuss breites Stück Land den „Schutz-Juden für sich und ihre Erben“ zum Preise von 60 Rthlr. in Louis d'or gegen sofortige Zahlung der Kaufsumme überlassen wurde. Ein Exemplar des in duplo vollzogenen Kaufkontraktes befindet sich im Besitze der Synagogen-Gemeinde zu B. und wurde mir durch Vermittelung des Herrn Lehrer M. Löwenstein daselbst von dem derzeitigen Vorsteher Herrn H. Hirschberg freundlichst zur Verfügung gestellt. Das Schriftstück hat folgenden Wortlaut:

Kund und zu wissen sey hiemit, demnach da wir zeitige Raths-Männer und Cämerer der Stadt Burgdorff imgleichen die sämtlichen Achte Männer von denen hiesigen Schutz Juden Nahmentlich Magnus Levi, Israel Jacob, Leiffmann Meyer, Samuel Behrens, Calmen Moses und Jacob Israel bittlich angesuchet worden, dass Ihnen zu Vergrösserung ihres Kirch Hoffes aus unser Bürgerlichen Hued und Weide, und zwar, an denselben Kirch-Hoffe herdahl[1]) nach Osten zu 70. Fuss in die Länge und 40 Fuss in die Breite zu ihrer noch ferneren Begräbniss der Todten (Weilen auf den Kleinen Kirch-Hoffe gar kein Raum vor Ihre Todten Cörper zu beerdigen nicht mehr vorhanden sey) möchte aus unserer bürgerlichen Hued und Weide verkaufft und angewiesen werden; So wurde solches alles von

[1]) = entlang.

uns gesamten Rath berichtiget und also befunden, da auch dieser von Ihnen nachgesuchte Platz, Sumpfig-Moorig und also unser Hued und Weide ohnschädlich sey: Wurde also mit Ihnen nachfolgender Kauff-Contract errichtet und vollzogen worden.

Es verkauffen nemlich E. E. Rath zu Burgtorff und sämtliche Achte-Männer im Namen der gantzen Bürgerschafft vorbemeldeten hiesigen Schutz-Juden, für sich und ihre Erben einen Platz aus hiesiger Bürgerlichen Weide am Wege nach Hülptingsen zu an Ihren Kirch-Hoffe herdahl belegen, nach der Fuess-Zahl wie Ihnen abgestochen worden als 70. Fuss in die Länge, und 40. Fuss in die Breite nach dem Graben des Finckenheerds zu, um und vor 60 Rthlr.: schreibe Sechtzig Reichsthaler in Louis d'or oder Pistohlen zu 5 rthlr. gerechnet eins gewordener Kauff Summe, welche Gelder dann mehr gedachte Judenschafft so fort baar ausgezahlet als welche zum besten der Bürgerschafft angewandt worden, und über deren Auszahlung hiemit in bündigster Form Rechtens gebührend quitiret und bescheiniget wird.

Uebergeben und verlassen demnach Wir wohlgedachte Raths-Männer im Nahmen der gantzen Bürgerschafft mehr besagten hiesigen Schutz Juden vor specificirten Platz aus hiesiger Bürgerlichen Huede und Weide in der Maasse und grösse wie es Ihnen nach vorbemeldeter Fuess Zahl aus und abgestochen worden, solchergestalt und nach diesen abgeredeten Conditionen, dass sie nemlich solchen Platz mit zu Ihrem Kirch-Hoffe aptiren und Ihm mit einen Graben befriedigen mögen:

Sie sollen aber im geringsten nicht befuegt oder berechtiget seyn solchen Platz etwa zu erweitern oder ein Gebäude darauf oder beneben zu setzen oder zu andern behuef aptiren, imgleichen sollen Sie auch zu Erhöhung des Platzes keine Sohten[1]) oder Plaggen aus der Gemeine Stechen oder Sand an schädlichen Orten wegfahren zu lassen.

Nach diesen vorbedungenen Conditionen nun verpflichtet sich E. E. Rath und sämtliche Achte-Männer Ihnen diesen Erbkauff steiff feste und unverbrüchig zu halten, dagegen Ihnen keine Rechts-Wolthaten sie mögen Nahmen haben wie sie immer wollen schützen noch zu statten kommen solle alles sonder Argelist und Gefährde.

Uhrkundlich ist dieser Kauff Contract in duplo darüber ausgefertiget, davon ein Exemplar von Verkäuffers- das andere aber von Käuffers Seiten eigenhändig unterschrieben und nachdem selbiger zu mehrer Versicherung von Königlichen Amte alhie gehörig confimiret gegen einander ausgewechselt worden. So geschehen Burgdorff d. 14t. January 1765.

[1]) Sode (altfries. Satha), ein Rasen, s. „Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs", IV. Teil, Bremen 1770, S. 910.

(L. S.) H. Bührcke Consul. H. Ostermeyer, Senator.
Tobias Ludewig Wietfeldt.
Hennig Christoph Rohde. Cämmär.

Auf der Contrahenten Ansuchen ist vorstehenden Contract und Quitung gerichtlich ingrossiret und Ambtswegen Salvo jure Regiae Majestatis et cujusvis tertii bestetiget und unter gewöhnlichen Ambt-Siegel und Unterschrifft retradiret worden. Geschehen Burgdorff d. 20. Nov. 1769.

(L. S.) W. Heinsius. Breuer.

Der im obigen Documente erwähnte Friedhof ist heute noch im Gebrauch. Es sei hier auch bemerkt, dass die wenigen jüdischen Familien in B. im 18. Jahrhundert eine „Judenschule" unterhielten, wie aus einem in der Kgl. öffentlichen Bibliotheh zu Hannover aufbewahrten handschriftlichen „Verzeichnis der im Lande Calenberg, Göttingen, Gunbenhagen, Lüneburg, Hoya und Diepholz befindlichen Juden-Schulen"[1]) (aus dem 18. Jahrhundert) hervorgeht.

Natürlich hatten die Juden in B. anch für die Errichtung eines Gotteshauses Sorge getragen, das jedoch 1809, als in jener Stadt eine grosse Feuersbrunst wütete, ebenfalls ein Raub der Flammen wurde. Im folgenden Jahre wandte sich die Gemeinde, wie Horwitz[2]) berichtet, an den König Jérôme um Gewährung einer Beihülfe zum Wiederaufbau der Synagoge, worauf das Gesuch dem dàmaligen westfälischen Consistorium überwiesen und eine Collecte vorgeschlagen wurde (Sept. 1810).

Literarisches.

Heppner Dr. A., Rabbiner in Koschnim, Herzberg J., Lehrer in Bromberg. Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüdischen Gemeinden in den Posener Landen. Heft 1. 1904. Israel Tuch, Koschmin. 75 Pfennig.

Die Verfasser beabsichtigen, eine Entwickelungsgeschichte der einzelnen Gemeinden in der Provinz Posen und hiermit zugleich Mitteilungen aus der Vergangenheit und Gegenwart der Juden in den Posener Landen zu geben. Wenn dieses Unternehmen an und für sich schon verdienstvoll ist, so wird das Interesse aller Geschichtsfreunde gesteigert im Hinblick auf das Gebiet, das behandelt werden soll. Die Posenschen Lande haben dem Judentum Männer gegeben, auf die es zu allen Zeiten mit gerechtem Stolz hinblicken durfte und die weit über die engen heimatlichen Grenzen sich berühmt gemacht haben. Wir begrüssen desshalb freudigst dieses Werk und wünschen ihm die gebührende Berücksichtigung bei unsern Religionsgenossen.

[1]) S. meinen Artikel „Jüdische Schulen in früheren Kurfürstentume Hannover", der an anderer Stelle veröffentlicht werden wird.

[2]) Die Israeliten unter dem Königreich Westfalen, S. 76.

Verantwortliche Redaction: Rabbiner Dr. Löwenstein in Mosbach (Baden)
Druck und Verlag der Joh. Wirth'schen Hofbuchdruckerei A.-G., Mainz.